

Informell ekonomi

EN ARBETSMARKNAD UTAN
REGLER OCH RÄTTIGHETER

LO-TCO
BISTÅNDSNÄMND

INNEHÅLL

Förord	3
Fackliga röster om informell ekonomi	4
Vad är den informella ekonomin?	12
Den fackliga strategin	18
Olika fackliga erfarenheter	21
Den informella ekonomin – en fråga om makt	25
Förkortningar och hemsidor	26

Kvinnor som stryker kläder på en bakgata i Chongqing i Kina.
Fler kvinnor än män arbetar inom den informella ekonomin.

Att andelen personer som försörjer sig genom arbete i den informella ekonomin fortsätter att öka är ett stort bekymmer. En förklaring till dess omfattning kan vara att de styrande klasserna i ett antal länder struntar i hur fattiga människor lever, då de i sin marginaliserade position vare sig levererar röster, betalar skatter eller belastar statens ekonomi i form av sociala utgifter.

Kritik har tidigare riktats mot de fackliga organisationerna i främst utvecklingsländerna för att de sällan organiserat de arbetande i den informella ekonomin och att facken därmed enbart representerar en liten arbetararistokrati. Det är också bara 10 år sedan som man inom Världsbanken ansåg att de som arbetade i de minst utvecklade länderna inte borde garanteras en rätt att fritt få organisera sig i fackföreningar och förhandla kollektivt, då detta ansågs missgynna ländernas komparativa fördel i världshandeln i form av ytterst låga löner.

Men kritikerna mot facket kände knappast till verkligheten. Svårigheterna att organisera arbetstagare också i den formella ekonomin är många gånger oöverstigliga och skyddet för fackliga rättigheter otillräckligt. I många länder tillåter heller inte lagstiftningen organisering inom den informella ekonomin, vilket till exempel gäller arbetande i hemmet eller i kooperativ. Vidare har facken ofta en svag ekonomi. Att då kräva att de ska ha resurser att organisera också inom den informella ekonomin, där man knappt kan räkna med medlemsavgifter, är cyniskt. Istället borde existerande fackföreningar ges stöd så att de också kan verka inom den informella ekonomin.

Kanske håller ändå en viss attitydförändring på att ske. För 20 år sedan ansåg många regeringar att den informella ekonomin var så betydelsefull för sysselsättningen att den borde stimuleras att växa ytterligare. Idag råder dock en trepartisk enighet på global nivå om att den informella ekonomin måste formaliseras. Den utsatta och kränkande situation som berörda människor tvingades leva under är ett sätt att överleva – inte en väg till ekonomisk och social utveckling. Genom ILO, FN:s organ för arbetslivsfrågor, pågår nu ett arbete för att se till att även människor i den informella ekonomin får viss social trygghet.

Och kanske är det så att när tullar och avgifter sänks genom frihandelsavtalen, måste stater hitta andra system för intäkter, till exempel inkomstbeskattningar, vilket kräver en formaliserad ekonomi. Kraven växer också på multinationella företag att grundläggande arbetstagarrättigheter respekteras i underleverantörsled i den informella ekonomin och EU:s frihandelsavtal ställer idag krav på att alla arbetande ska ha grundläggande mänskliga rättigheter i arbetslivet. Men det räcker inte med goda formuleringar – kravet måste också följas upp i den praktiska politiken.

Ulf Edström

Ulf Edström
LO:s internationella chef

FACKLIGA RÖSTER OM INFORMELL EKONOMI

Under de senaste tio åren har allt fler fackliga organisationer, både nationellt och globalt, lyft frågan om villkoren inom den informella ekonomin. Strategin är att organisering ska bidra till fattigdomsbekämpning.

– Facklig organisering inom den informella ekonomin är en mänsklig rättighet. Men i detta sammanhang har organiseringen en vidare betydelse. Ofta handlar det om att stödja fattiga samhällen så att de kan klara sin försörjning. Organisering inom den informella ekonomin är ett viktigt instrument i kampen mot fattigdomen. Fackliga organisationer har utvecklat många olika strategier för hur de ska arbeta inom den informella ekonomin. Jag välkomnar dessa initiativ och applåderar organisationernas mod, säger Guy Ryder, generalsekreterare i Internationella fackliga samorganisationen (IFS).

Guy Ryders uttalande är på många sätt kännetecknande. Inom den internationella fackföreningsrörelsen finns ett växande intresse för att organisera de personer som arbetar inom den informella ekonomin. Men frågan är samtidigt ett fackligt dilemma. De som arbetar inom den informella ekonomin saknar anställning och har för det mesta ingen tydlig motpart. Det gör att traditionella fackliga verktyg, som kollektivavtal, för det mesta inte fungerar. Inom fackliga organisationer, framför allt i utvecklingsländer, finns dock en växande insikt om att även de anställda inom den informella ekonomin måste organiseras. I många länder har facket tappat medlemmar under det senaste årtiondet. Om facket ska kunna behålla sina positioner måste man också organisera arbetskraft inom den informella ekonomin.

Det finns också ett annat skäl. Den informella ekonomin innebär att skatteintäkter undandras från stat och kommuner. Det leder till att den offentliga välfärden minskar. Den fackliga strategin för att stärka regleringen inom den offentliga sektorn är därför också ett försvar av den gemensamma välfärden.

Maria Nyberg, internationell sekreterare i Handels, säger att frågan om informell ekonomi fått en större betydelse för UNI, det globala facket för bland annat handelsanställda.

– Vi kan tycka illa om att den informella ekonomin växer i världen. Men det är ett faktum att den gör det. Då måste vi också agera för att förbättra villkoren för dem som arbetar där. I synnerhet inom den småskaliga handeln är frågan gigantisk.

Mänskliga rättigheter i arbetslivet

Några av ILO:s konventioner har status av mänskliga rättigheter. Hit hör rätten att bilda fackförening (konvention 87), rätten att sluta kollektivavtal (konvention 98), förbud mot barnarbete (konventionerna 138 och 182), förbud mot tvångs- och slavarbete (konventionerna 29 och 105) och förbud mot diskriminering (konventionerna 100 och 111).

På kort sikt gäller det att förbättra arbetsförhållandena för dem inom den informella ekonomin, på längre sikt måste vi inlemma den informella ekonomin i den formella. Det är enda sättet att skapa bra villkor för alla de arbeten det handlar om.

Maria Nyberg berättar att hon träffat företrädare för ett fackförbund i Malawi som enbart organiserar personer inom den informella ekonomin. Hon konstaterar att det finns två parallella fackliga strategier. Dels att organisera dem som arbetar inom den informella ekonomin i de ordinarie förbunden. Dels att bilda särskilda förbund för just den gruppen.

– Men jag tror inte att det går att ge ett entydigt svar på vilken linje som är bäst. Det beror på den konkreta situationen i landet och på hur stor den informella ekonomin är, säger Maria Nyberg.

Maria Nyberg framhåller att den informella ekonomin alltid kommer att vara ett dilemma för facket.

– Ofta finns ingen att förhandla med och kollektivavtalen är en grundbult för den fackliga verksamheten.

Både Handels och Unionen tillhör det globala facket UNI. Vid flera konferenser har UNI tagit upp frågan om den informella ekonomin.

– Men skillnaden är stor mellan rika och fattiga länder. I Ghana återfinns 95 procent av frisörerna inom den informella ekonomin. En stor utmaning är hur vi ska lyckas organisera dessa fackligt. Vi kan inte bara berätta vad facket kan göra. Vi måste fråga dem vad de vill att facket ska göra för dem, säger Gilbert Awinongya, från ICU, ett av UNI:s medlemsförbund i Ghana.

Barn i den indiska staden Ahmedabad tillverkar leksaksdrakar efter skoltidens slut. Föräldrarna är medlemmar i en fackförening inom den informella ekonomin. Ett mål är att få bort barnarbetet, men det förekommer ändå.

Kontorist utför sitt arbete på gatan i Perus huvudstad Lima.
Foto: J. Maillard © ILO

Även Kristina Olsson, internationell sekreterare vid Kommunal, menar att det skett en förskjutning inom den internationella fackliga rörelsen:

– Intresset för att organisera dem som arbetar inom den informella ekonomin har ökat. En orsak är den snabba ökningen av otrygga och fragmentiserade jobb. Inom jordbruket har den informella ekonomin alltid varit stor. Men nu kan vi se en ökning också i offentlig sektor där en del har tillfälliga jobb och andra är inhyrda av bemanningsföretag.

Olof Ambjörn, internationell sekreterare på SKTF, menar att anställningsvillkoren oftast är tydligt reglerade inom den offentliga sektorn, men att en stor fråga är hur villkoren ser ut inom de företag som arbetar som underleverantörer:

– Både i Sverige och andra länder outsourcas allt mer av den offentliga verksamheten. I värsta fall är arbetsvillkoren oreglerade hos entreprenörerna. Då blir utförsäljningen en direkt övergång från formell till informell ekonomi. För SKTF har kraven vid offentliga upphandlingar länge varit en central fråga. Vi ställer både etiska och fackliga krav. Outsourcningen får inte bli en form av social dumping som göder den informella ekonomin.

Christine Roos vid ISKA, det globala facket för offentligtanställda, berättar att fackförbund för kommunanställda ofta samarbetar med organisationer inom den informella ekonomin. Men det är ovanligt att förbunden själva organiserar dem som saknar anställning:

– Organiseringen är mer vanlig inom fackförbund på den privata sidan. Vi organiserar offentligtanställda, därigenom är vårt uppdrag avgränsat. Men i bland annat Zambia finns ett nära samarbete mellan fackförbundet för kommunanställda och en organisation för gatuförsäljare. Gatuförsäljarna saknar helt rättigheter och blir bortkörda av polisen. Men genom samarbetet med en facklig organisation kunde de göra sig hörda. Nu vet myndigheterna att gatuförsäljarna kräver att deras handel ska legaliseras och att även de ska omfattas av grundläggande rättigheter i arbetslivet, säger Christine Roos.

Barbro Budin, vid IUL, det globala facket för anställda inom lantbruk, hotell-, restaurang och livsmedelssektorn, berättar att frågan om organisering inom den informella ekonomin har blivit allt viktigare.

– Det är orealistiskt att tro att vi skulle kunna få bort den informella ekonomin. Istället måste vi försöka förbättra förhållanden. Inom IUL är den här sektorn stor. Majoriteten av den aktiva befolkningen i utvecklingsländerna är beroende av den informella ekonomin, bland annat till följd av Världsbankens och den Internationella valutafondens anpassningsprogram, säger Barbro Budin.

Barbro Budin berättar om ett särskilt kvinnoprojekt som IUL stödjer i Niger och som täcker jordbruk-, hotell-, restaurang- och livsmedelssektorn. Restauranger betyder i detta fall framför allt gatukök.

– En erfarenhet är att det är viktigt att ge kunskap om rättigheter och arbetsmarknadslagar även till dem inom den informella ekonomin.

Informell ekonomi eller informell sektor

Den informella ekonomin kallas ibland också för den informella sektorn. Inom FN-organet ILO (International Labour Organization) har man dock gått över till begreppet informell ekonomi (informal economy). En orsak är att man anser att uttrycket informell sektor är missvisande eftersom det inte handlar om en tydligt avgränsad sektor.

Kinesisk bärare med ok av bambu som kunder kan hyra per timme. Han delar en litet rum med fyra andra bärare.

Enligt Barbro Budin har det skett en allt mer omfattande outsourcing som lett till en tillväxt av den informella ekonomin. Ett exempel är transporter inom bryggeriindustrin.

– Tidigare var det vanligt att chaufförerna var anställda av bryggeriföretagen, nu har de ofta tvingats att bli egenföretagare. Konsekvensen har blivit en sämre trygghet för chaufförerna.

En annan av IUL:s medlemsorganisationer är lantarbetareförbundet i Ghana. Många av medlemmarna har tillfälliga kontrakt och tillhör den informella ekonomin. Det projekt som IUL bedriver tillsammans med lantarbetareförbundet har flera dimensioner:

– Det handlar om farliga arbetsmetoder där gifter är mycket vanliga, något som inte bara påverkar arbetarna utan också konsumenterna, säger Barbro Budin.

Bert Zetterberg, internationell sekreterare inom Unionen, säger att en stor grupp inom den informella ekonomin är migrantarbetare. Totalt sett i världen finns omkring 200 miljoner migrantarbetare, det vill säga ungefär lika många som antalet invånare i Brasilien.

– Inom det globala facket för skogs-, trä- och byggnadsarbetare, BTI, finns ett stort projekt för migrantarbetare i Asien. En grundfråga är att organisera dem fackligt och att stärka deras rättigheter. Många av migrantarbetarna saknar i dag kontrakt och får utföra de farligaste och smutsigaste jobben, säger Bert Zetterberg.

Ett skäl till att BTI engagerat sig i dessa frågor är att allt fler arbetar inom den informella ekonomin. Enligt BTI:s företrädare Ayao Gbandjou, från Togo, återfinns ”mellan 75 och 90 procent av alla nya jobb i fransktalande Västafrika inom den informella ekonomin”. Han menar att en direkt orsak till utvecklingen är Världsbankens strukturprogram som stimulerat till mer flexibla anställningar, det vill säga att jobben omvandlas och hamnar inom informell ekonomi.

Bert Zetterberg berättar att även det globala facket för kemi- och gruvarbetare, ICEM, driver ett projekt som berör den informella ekonomin.

– En huvudfråga är att stärka det lagliga skyddet för kontraktsanställda både på nationell och global nivå. Målet är att skapa hållbara anställningar.

En huvuddel av dem som arbetar inom den informella ekonomin är kvinnor. Det lyfter ICEM fram i sin särskilda kvinnobulletin, som speglar jämställdhetsfrågor ur ett brett perspektiv. Flera artiklar handlar exempelvis om våld mot kvinnor, något som drabbar kvinnor inom informell ekonomi särskilt ofta. När lagligt skydd saknas är risken för alla former av övergrepp större.

Det globala facket för transportarbetare, ITF, bedriver flera projekt för att organisera och förbättra villkoren för dem som arbetar inom den informella ekonomin. Som en grund för projekten har ITF genomfört tre omfattande studier i Benin,

Den vietnamesiska kvinnan Dien Puh transporterar rörsocker. Hon säger att de flesta vietnameser inom den informella ekonomin är oorganiserade.

Filippinerna och Zambia. Studierna visar att transportarbetare inom den informella ekonomin för det mesta saknar en röst i samhället, nästan alltid är oorganiserade och deras arbetsvillkor är långt sämre än de fastanställdas.

I Zambia har den informella ekonomin vuxit som ett direkt resultat av 1980-talets privatiseringar och nedläggningar inom gruvindustrin. Många av dem som arbetar inom den informella ekonomin är före detta gruvarbetare. Förskjutningen från fasta anställningar till arbete inom den informella ekonomin har också inneburit en tillbakagång för de fackliga organisationerna. Men i dag har de som jobbar inom den informella ekonomin börjat att organisera sig – men organisationerna erkänns inte av regeringen.

Lars Lindgren, ordförande för svenska Transport, betonar att målet måste vara att alla transportarbetare ska ha kontrakt och skyddade rättigheter.

– Nej, vi vill inte ha någon informell ekonomi. Men strategierna måste se olika ut i olika länder. I Nigeria där 80 procent av arbetskraften återfinns inom den informella ekonomin måste strategin vara en annan än i Sverige där det handlar om några få procent. I Sverige finns en möjlighet att försöka eliminera den informella ekonomin. I andra länder kommer den informella ekonomin att finnas kvar under överskådlig tid, oavsett vad vi tycker om det, säger Lars Lindgren.

– Ju fattigare ett land är desto fler arbetar inom den informella ekonomin.

”

– De som arbetar inom den informella ekonomin är för det mesta inte erkända som arbetskraft av stat och myndigheter. Detta är också grunden till rättslösheten.

”

– Det mesta barnarbetet i världen sker inom den informella ekonomin.

Hamnarbetare och fiskare i Dar es Salaam i Tanzania. Samtliga saknar fast anställning, men har fått stöd av landets sjömansförbund när de förhandlat om ersättning.

– De som arbetar inom den informella ekonomin har sämre arbetsvillkor och tjänar mindre än de med formella anställningar.

”

– En överväldigande majoritet av arbetarna inom den informella ekonomin är kvinnor.

”

– Enligt FN-organet ILO har alla arbetande människor rättigheter i arbetslivet, även de som arbetar inom den informella ekonomin.

VAD ÄR DEN INFORMELLA EKONOMIN?

”Arbete inom den informella ekonomin karakteriseras ofta av små och odefinierade arbetsplatser, farliga och ohälsosamma arbetsvillkor, låg nivå av yrkeskunnande och produktivitet, låga och oregelbundna inkomster, långa arbetsdagar och avsaknad av information, finansiering, marknader, utbildning och teknologi. Arbetstagare inom den informella ekonomin karakteriseras av underordning och sårbarhet.”

Citat från Resolution and Conclusions concerning decent work and the informal economy, ILO, 2002.a

Ofta beskrivs arbete inom den informella ekonomin som arbete utan anställning och lagligt skydd. Andra kännetecken som karakteriserar arbete inom den informella ekonomin är:

- Arbetarna inom den informella ekonomin är inte erkända som arbetskraft av offentliga myndigheter eller arbetsgivare.
- Arbetarna har inte sina villkor reglerade i avtal med arbetsgivare.
- Arbetarna har inget eller endast ett svagt stöd i lagstiftningen.

De som arbetar inom den informella ekonomin är inte en enhetlig grupp. Många arbetar utan någon specifik arbetsgivare (gatuförsäljare etc), andra säljer sin arbetskraft per dag (vanligt inom byggsektorn, transporter och service). En del saknar kontrakt (vanligt bland hembiträden och inom hotell- och restaurang etc) och en del arbetar för informella företag (vanligt inom familj jordbruk, underleverantörer till större företag, service etc). Ytterligare en grupp är icke-registrerade arbetare (migranter, papperslösa etc).

De som arbetar inom den informella ekonomin kan ha olika relationer på arbetsmarknaden. De kan arbeta åt en arbetsgivare (men sakna kontrakt, ofta handlar det också om korttidsjobb), de kan vara egenföretagare (men utan formell registrering), de kan också vara arbetsgivare och driva informella företag (vanligt inom familj jordbruk eller service).

Även inom den formella ekonomin, där de anställda har kontrakt med arbetsgivaren, sker en informalisering, det vill säga anställningsvillkoren blir allt mer osäkra. Ibland är gränsen mellan den formella och informella ekonomin vag. Många pendlar också mellan den formella och informella ekonomin. Det är exempelvis vanligt med korttidskontrakt inom industrin eller byggbranschen. Mellan kontraktperioderna arbetar de inom den informella ekonomin, ofta i servicejobb eller i eget jordbruk.

Kinesiska som säljer gulfiskar i staden Shenzhen. Hon arbetar 10 timmar per dag. Inom den informella ekonomin är arbetstiden oreglerad.

Den informella ekonomin växer

Den internationella statistiken över antalet anställda inom den informella ekonomin är osäker, dels för att olika definitioner används, dels för att definitionerna är vaga och det finns stora grupper som rör sig mellan formell och informell ekonomi. Det råder dock enighet om att antalet verksamma inom den informella ekonomin växer.

I och för sig har den informella ekonomin alltid varit stor. En majoritet av världens fattiga människor lever på landsbygden där den vanligaste försörjningen är familj jordbruk. Detta är fortfarande den vanligaste formen av informell ekonomi. I städerna har det också alltid funnits en informell ekonomi, bland annat bestående av handel på gator och marknader.

Underleverantörer i den indiska delstaten Gujarat som bleker tyger i skadliga kemikalier. Ju längre ut man kommer i leverantörskedjan desto oftare sker arbetet inom den informella ekonomin. Där är också arbetsvillkoren sämst och arbetsmiljön farligast.

Det nya som hänt är att den informella ekonomin gjort intrång inom nya sektorer. Arbetsgivare som vill slippa att följa de avtal och lagar som gäller inom den formella ekonomin försöker föra över arbetsuppgifter till den informella. Det kan handla om att lägga ut service, städning, transporter, underhåll och även delar av tillverkning på underleverantörer som använder arbetskraft från den informella ekonomin. Andra arbetsgivare hyr in tillfällig arbetskraft eller använder bemanningsföretag som inte garanterar några fasta anställningar.

I flera utvecklingsländer har det skett stora nedskärningar av offentlig service. Ofta har vatten, elförsörjning och sophämtning privatiserats. I kölvattnet av dessa förändringar har många människor förlorat sina fasta anställningar. För att klara sin försörjning har många tvingats in i den informella ekonomin, de säljer tillfälliga tjänster, blir enmansföretagare eller får korttidskontrakt.

En annan orsak till att den informella ekonomin växer är den ändrade strukturen hos många transnationella företag. De moderna företagen är framför allt en organisation av produktion, service och försäljning, men där huvuddelen av arbetet utförs av andra. Företagen strävar efter att endast ha en kärngrupp anställda bestående av företagsledning, specialutbildade tekniker och forskare. Därutöver, anser många företag, är det enbart en fördel att lägga ut produktion på entreprenörer eller att hyra in arbetskraft och kompetens. Det ökar företagets flexibilitet och minskar kostnaderna vid konjunktur nedgångar.

En del ekonomer, som Dani Rodrik vid FN-organet UNDP, kopplar samman tillväxten av den informella ekonomin med den ökande konkurrensen i världsekonomin. När allt fler aktörer konkurrerar med varandra ökar pressen att producera billigt, det kan locka arbetsgivare till att försöka dra ner antalet fast anställda till ett minimum och istället utnyttja billigare arbetskraft inom den informella ekonomin. Flera länder har också avreglerat arbetsmarknaden och ekonomi, vilket i sin tur öppnat för en informalisering av anställningsvillkoren. Det kan ske genom lagändringar som gör det lättare för arbetsgivare att ersätta fast anställda med inhyrd arbetskraft. Det har blivit lättare att säga upp fastanställd personal och reglerna för hur man ska bli egenföretagare har blivit mindre krävande.

Enligt ILO kommer effekten av den nuvarande globala finansiella krisen att leda till att den informella ekonomin växer ytterligare. När arbetslösheten ökar tvingas allt fler människor att söka försörjning utan fast anställning. En sådan effekt uppstod vid den finansiella krisen i Asien 1997. I länder som Indonesien nästan halverades antalet fast anställda medan den informella ekonomin växte språngartat.

Olika teorier om den informella ekonomin

Debatten om den informella ekonomins roll och betydelse har pågått sedan början av 1970-talet. FN-organet ILO har publicerat en rad studier liksom många akademiker runt om i världen. Grovt sett kan teorierna om den informella ekonomin delas upp i fyra olika riktningar:

Den dualistiska teorin som inledningsvis dominerade inom ILO, betonar att den informella ekonomin kännetecknas av småskaliga och marginaliserade aktiviteter avskilda från den "moderna" formella sektorn. Enligt detta synsätt kommer teknologisk modernisering och mer avancerade jobb att tränga undan den informella ekonomin.

Den strukturalistiska teorin med företrädare som ekonomerna Caroline Moser och Alexandro Portes, beskriver den informella ekonomin som underordnad den formella. Men samtidigt understödjer den informella ekonomin den formella. Stora företag kan pressa kostnaderna genom att förflytta produktion och tjänster till den informella ekonomin där arbetskraftskostnaderna är lägre. Till skillnad från den dualistiska teorin betonar strukturalisterna att den formella och informella ekonomin är beroende av varandra.

Den legalistiska teorin och dess mest kände förespråkare är den peruanska ekonomen Hernando de Soto. Han menar att den informella ekonomin kännetecknas av mikroföretag som tvingats verka informellt därför att kostnaderna för att formellt registrera företagen är alltför höga. De Sotos lösning är därför att avreglera och avbyråkratisera för att underlätta för informella företag att bli formella.

Enligt den icke-legalistiska teorin betonas att den informella ekonomin är sammanlänkad med den svarta ekonomin. Företrädare för denna teori menar att de som arbetar inom den informella ekonomin på grund av fattigdom tvingas att försörja sig utanför de lagliga ramarna, som informella företagare eller som arbetande utan kontrakt.

Arbete inom den informella ekonomin är det vanliga

Ofta beskrivs arbetet inom den informella ekonomin som atypiskt, det vill säga att de skiljer sig från de vanligaste formerna av arbete. Men när det gäller den informella ekonomin är beskrivningen missvisande. I de flesta utvecklingsländer är tvärtom den formella arbetsmarknaden den ovanliga, det atypiska. Inräknad jordbruket innefattar den informella ekonomin i Afrika söder om Sahara omkring 90 procent av arbetskraften.

Även om man enbart räknar arbetskraften utanför jordbruket återfinns mellan 50 till 75 procent av arbetskraften i utvecklingsländer inom den informella ekonomin.

I ett land som Mali i Västafrika beräknar ILO att 71 procent av arbetskraften tillhör den informella ekonomin, för Tanzania är motsvarande siffra 67 procent och för Peru 54 procent.

Skillnaderna är också påtagliga mellan olika världsdelar, ju högre andel fattiga desto större är också den informella ekonomin. I Afrika tillhör 78 procent av arbetskraften utanför jordbruket den informella ekonomin. I Latinamerika är motsvarande siffra 57 procent. När det gäller Asien är osäkerheten om andelen störst, framför allt beroende på att många ekonomier är under förändring, men ILO beräknar att mellan 45 och 80 procent av arbetskraften tillhör den informella ekonomin.

Den informella ekonomin växer i alla typer av länder, inte bara i de mest fattiga. ILO har beräknat att 83 procent av arbetskraften i låginkomstländer tillhör den informella ekonomin, medan motsvarande siffra för medelinkomstländer är 42 procent och för höginkomstländer 16 procent.

Den informella ekonomin är samtidigt en integrerad del av den globaliserade ekonomin. Många transnationella företag är beroende av arbetskraft inom den informella ekonomin, det gäller både delar av produktionen, men i synnerhet för service, underhåll och transporter.

Fönsterputsare i
Dar Es Salaam arbetar
utan säkerhetsutrustning
för 1 US\$ om dagen.
Foto: M. Crozet © ILO

DEN FACKLIGA STRATEGIN

Det existerar flera fackliga rörelser som aktivt organiserar anställda inom den informella ekonomin. Oftast sker organiseringen inom förbund som har medlemmar både inom den formella och informella ekonomin. Sådana förbund är särskilt vanliga inom bygg-, transport-, service-, hotell-, restaurang-, städ- och turistsektorn.

Men det finns också vissa förbund som enbart organiserar arbetande inom den informella ekonomin, som Self Employed Womens' Association i Indien, South African Domestic Workers' Union i Sydafrika eller Asian Domestic Workers' Union i Hongkong. Även i västvärlden finns fackförbund som är specifikt inriktade på att organisera inom den informella ekonomin. Ett exempel är Textile, Clothing and Footwear Union of Australia som organiserar de som syr kläder i hemmen.

På en punkt råder dock stor samsyn. Inom Internationella fackliga samorganisationen, IFS, som LO och TCO tillhör, betonar man att facket måste vara öppet för alla arbetare och tjänstemän, även inom den informella ekonomin. Annars är risken stor att det uppstår klyftor mellan grupper på arbetsmarknaden. I ett land som Sydkorea finns en relativt stark fackföreningsrörelse, med omkring 1,5 miljoner medlemmar. Men huvuddelen av medlemmarna finns bland fast anställda på stora industrier. Organisationsgraden är dock lägre inom den informella ekonomin. Det betyder att facket i Sydkorea har sitt starkaste fäste inom arbetskraftens kärngrupp, där villkoren också är bäst och där en stor majoritet är män. Samtidigt är de flesta oorganiserade bland dem som befinner sig i arbetsmarknadens periferi, det vill säga bland dem med osäkra anställningar, inom den informella ekonomin och inom sektorer där de flesta arbetande är kvinnor. Många förbund försöker nu aktivt förändra den här strukturen, däribland sydkoreanska Byggnads som organiserat många arbetare som saknar kontrakt.

Den sydkoreanska fackliga strukturen är inte ovanlig, så ser det ut i många länder. I värsta fall kommer facket att försvara villkoren för dem som har den mest gynnsamma positionen. Just av detta skäl anser IFS att det är viktigt att förbättra villkoren för dem som arbetar inom den informella ekonomin. Enligt IFS är organiseringen av dessa grupper också en prioriterad fråga. I annat fall ökar risken för att olika grupper av arbetande människor ställs mot varandra.

Filippinska hembiträden som arbetar i Hongkong. De har samlats i Charter Garden för att protestera mot övergrepp och uteblivna löner. Flera tillhör fackföreningen för asiatiska hembiträden.

Fackföreningsrörelsen och den informella ekonomin

För fackföreningsrörelsen är tillväxten av den informella ekonomin en utmaning av flera skäl:

- Fackliga organisationer strävar efter att skapa trygga anställningar med anständiga villkor.
- En facklig grundtanke är att reglera löner och arbetsvillkor genom att sluta kollektivavtal med arbetsgivaren. Idag finns endast i undantagsfall avtalsreglering inom den informella ekonomin.
- Det är svårare för fackliga rörelser att organisera arbetskraft inom den informella ekonomin än inom den formella, eftersom de arbetande ofta är splittrade på många "arbetsplatser" och det är vanligt att arbetet utförs i hemmet.
- Genom den informella ekonomin undandras skatteintäkter från den offentliga sektorn. Det underminerar möjligheten att finansiera välfärd och socialförsäkringar.

Ett återkommande problem, som många fackliga ledare i länderna betonar, är att de traditionella fackliga verktygen ofta inte är verksamma inom den informella ekonomin. Flera av de fackliga företrädare som intervjuas ovan vittnar om nya metoder för att organisera den informella ekonomin. Det kan handla om att bilda kooperativ eller erbjuda utbildningar.

Tre typiska kännetecken för en facklig rörelse är att den organiserar arbetare/tjänstemän, att den använder kollektivavtal som verktyg och att den är demokratiskt uppbyggd. Vad som därför bör vara utmärkande för fackliga organisationer som verkar inom den informella ekonomin är att den försöker upprätta avtal med uppköpare och andra motparter, det vill säga att de anställda går samman i en form av kartell. En annan strategi är att exempelvis gatuförsäljare blir erkända av myndigheter. Detta är också huvudkravet för StreetNet International, ett globalt nätverk, främst bestående av fackföreningar, för försäljare inom den informella ekonomin.

Samtidigt finns flera andra folkrörelser som är inriktade på att stödja de som arbetar inom informell ekonomi. Några är särskilt inriktade på att organisera kvinnor. I flera fall har fackliga organisationer samverkat med dessa folkrörelser.

På internationell nivå är IFS engagerat för att förbättra villkoren inom den informella ekonomin. Därtill finns ett särskilt nätverk som samlar fackföreningar och andra folkrörelser som organiserar kvinnor inom den informella ekonomin, Women in Informal Employment - Globalizing and Organizing (WIEGO). Ett antal fackliga organisationer är medlemmar i både IFS och WIEGO.

En central fråga för WIEGO är att se till att ILO:s konvention till stöd för hemarbetande – det vill säga konvention 177 – ratificeras av ILO:s medlemsländer och att konventionen sedan efterlevs. Flera fackliga organisationer samverkar lokalt med WIEGO. Enligt flera fackliga analyser, som Notes on Trade Unions and the Informal Sector, skriven av Dan Gallin, ordförande i Global Labour Institute, har samverkan mellan fackföreningar och andra lokala folkrörelser ofta bidragit till en ökad facklig organisering av arbetande inom den informella ekonomin.

Kvinna i den indiska delstaten Gujarat som arbetar utan anställning i ett underjordiskt lager för kol. Hon är aktiv i en lokal fackförening inom informella ekonomin. Ett krav är att skapa anställningar.

OLIKA FACKLIGA ERFARENHETER

SEWA i Indien sluter avtal inom den informella ekonomin

I den indiska delstaten Gujarats huvudstad Ahmedabad har SEWA (Self Employed Womens' Association) sin bas. Med sina 800 000 medlemmar är SEWA världens största organisation för personer verksamma inom den informella ekonomin. Men SEWA är också erkänd som facklig organisation och medlem i Internationella fackliga samorganisationen (IFS).

SEWA:s fackliga strategi går ut på att det råder en form av anställningsrelation mellan de arbetande kvinnorna och uppköparna. Kravet är att uppköparna måste ta ansvar för pensioner och andra försäkringar.

– Vi arbetar alltid åt samma uppköpare. Därför hävdar vi att de också har ett visst arbetsgivaransvar. Vi kräver att de ska betala in motsvarande åtta procent av vad de betalar till oss till den offentliga pensionsfonden. Indien förändras och många barn flyttar till städernas nya industriområden. Vi kan inte räkna med att bli försörjda av dem när vi blir gamla. Dessutom har allt blivit så dyrt nuförtiden, säger Kantahen Chawda som ingår i ett arbetslag på 18 sopletare och medlem i fackklubben vid stadens soptipp.

I staden finns också 20 000 kvinnor som sitter i sina hem och rullar beedis, ett slags indiska cigaretter tillverkade av rullade blad. Deras fackliga kamp påminner mycket om sopletarnas. Cigarettkungen Jiuray Beedi köper i princip upp alla beedis för att sedan sälja dem vidare. Men han vägrar att ta något anställningsansvar och betalar varken pensioner eller försäkringar för de arbetande kvinnorna. I flera omgångar har SEWA drivit en process mot honom i den lokala domstolen. Nu ska tvisten avgöras av högsta domstolen i New Delhi. Men utgången är oviss.

Decont i Nepal kopplar ihop den informella ekonomin och jämställdhet

I Nepal återfinns en majoritet av arbetskraften inom den informella ekonomin. På landsbygden tillhör i princip alla yrkesverksamma den informella ekonomin, men även i huvudstaden Katmandu dominerar denna grupp. För den fackliga centralorganisationen Decont har organiseringen av arbetande inom den informella ekonomin blivit en huvudfråga. En huvudfråga för Decont är att ge utbildning för medlemmarna så att de får kunskap om vilket lagligt skydd de har på arbetsmarknaden. Ett särskilt program riktar sig till kvinnliga medlemmar och där ingår alfabetiseringskurser och facklig utbildning. Decont kopplar också frågan om informell ekonomi med diskriminering av kvinnor. Enligt Decont är det vanligt att arbetsgivare vägrar att anställa kvinnor. Därmed tvingas de att söka försörjning inom den informella ekonomin.

– För Decont går jämställdhet och feminism hand i hand med kampen mot den informella ekonomin, säger Janbid Arey, aktiv i Decont.

Kooperativ i Guinea-Conakry skapar bättre villkor inom den informella ekonomin

I Guinea-Conakry finns 90 procent av arbetarna inom den informella ekonomin. Ledarna för den fackliga centralorganisationen CNTG hävdar att det är orimligt att bara organisera de få procent av arbetskraften som har en anställning. CNTG arbetar därför medvetet för att förbättra förhållandena för dem som arbetar inom den informella ekonomin. Ett led i den strategin har blivit att CNTG organiserar egna kooperativ för att skapa drägliga arbeten för framför allt kvinnor. Den lokala fackliga generalsekreteraren för CNTG i staden Matoto, Fanta Diallo, berättar om kooperativen:

– De flesta av kvinnorna är mycket fattiga. Flera av dem som fått jobb i kooperativen är dessutom änkor, frånskilda eller pensionerade. Deras inkomster i kooperativet är liten. Men de kan överleva och de känner en värdighet genom de arbeten de utför. Ofta handlar det om att tillverka olika former av textilier.

Facket i Rwanda har bildat kooperativ men kräver också att fler får anställningar

I Rwanda utgör den informella ekonomin 95 procent av arbetsmarknaden. Endast fem procent av de arbetande har en anställning. Enligt Dominique Bicomumpaka, ordförande i den fackliga centralorganisationen COTRAF, måste facket organisera de som verkar inom den informella ekonomin. I annat fall sviker facket huvuddelen av arbetskraften.

– Vi lockar dem till medlemskap genom att bygga upp kooperativ som kan stödja dem och ge dem utbildning. Särskilt viktigt är att sprida kunskaper om de rättigheter som gäller i arbetslivet. Kooperativen ger dem också vissa intäkter, de flesta är inriktade på handarbete och småskalig boskapsskötsel.

En annan strategi är att ställa krav på att fler inom den informella ekonomin får riktiga anställningar.

– Särskilt inom te- och kaffesektorn finns enormt många arbetare som saknar kontrakt. De kan bli uppsagda med omedelbar verkan och har inga rättigheter. Vi kräver att arbetsgivaren ska anställa dem och vi vill kontrollera kontrakten, säger Dominique Bicomumpaka.

Nya fackliga strategier i Indonesien för medlemmar som tvingas in i den informella ekonomin

I Indonesien finns omkring 65 procent av arbetskraften inom den informella ekonomin. Den nybildade fackliga centralorganisationen KSBSI, vars kärna består av krafter som var med och störtade den förra diktatorn Suharto, organiserar alla kategorier av arbetande. Rekson Silaban, ordföranden i KSBSI, berättar att många medlemmar har förlorat sina fasta anställningar och mot sin vilja hamnat i den informella ekonomin.

– Vi har därför försökt att organisera inom den informella ekonomin under flera år nu. Men problemen är stora. Vi kan inte följa det traditionella fackliga upplägget och berätta hur viktigt det är med kollektivavtal. De flesta av dem har nämligen ingen motpart, ingen att sluta avtal med. Istället har vi använt andra strategier för att få dem att stanna kvar som medlemmar. Vi erbjuder olika utbildningar, socialt stöd och vi har initierat särskilda kooperativ för dem som arbetar inom den informella ekonomin.

I nätverket Schyst resande ingår:

Ecpat, Fair Trade Center, Hotell- och restaurangfacket, IOGT-NTO-rörelsen, Svenska kyrkan, Unionen.

I nätverket Rena Kläder Sverige ingår:

Svenska Kyrkans Unga, Röda Korsets Ungdomsförbund, IF Metall, Handelsanställdas förbund, Fair Trade Center, Förbundet Vi Unga, LO-TCO Biståndsnämnd, Kooperation Utan Gränser, SKTF och Emmaus Stockholm.

Schyst resande påverkar svenskar som turistar utomlands

Inom resebranschen är den informella ekonomin mycket omfattande. Många som arbetar på hotell och restauranger tillhör den informella ekonomin. Hotell- och restaurangfacket, HRF, bedriver på många håll i världen utvecklingssamarbete för att organisera arbetstagarna och stärka lokala fackliga organisationer.

– Men sedan gäller det att vi också får reseföretagen att engagera sig i frågan, säger Therese Hulthén från HRF och initiativtagare till nätverket Schyst resande. Nätverket vill få konsumenterna att ställa krav på resebolag och hotellkedjor att skapa bra anställningar för alla arbetstagare samt att mer pengar från turismen kommer de fattiga människorna till del.

Rena Kläder ställer krav på klädföretagen att kontrollera produktionen

I nätverket Rena Kläder arbetar man för att förbättra villkoren inom klädindustrin, framförallt genom att kräva att arbetstagare ska ha rätt att gå samman i fackföreningar. En central fråga är att stärka skyddet för dem inom den informella ekonomin.

– Många arbetare inom klädindustrin saknar anställning och kontrakt. Det är vanligare ju längre ut man kommer i produktionskedjan. En hel del arbete utförs också i hemmen. Det är nästan omöjligt att kontrollera deras arbetsvillkor. Därför kräver vi att klädföretagen ska bli bättre på att kontrollera var produktionen läggs ut. Om de anlitar en leverantör som i sin tur anlitar en underleverantör måste klädföretaget följa upp hela kedjan, säger Malin Eriksson, vid Rena Kläder i Sverige som är en del av det internationella nätverket Clean Clothes Campaign.

DEN INFORMELLA EKONOMIN – EN FRÅGA OM MAKT

Arbetskraften inom den informella ekonomin saknar rättigheter.

Det handlar om yrkesverksamma utan kontrakt som kan bli avskedade om de begär högre lön. Det handlar om hembiträden utan skydd av avtal och regelverk. Det handlar om transportarbetare, teplöckare, byggnadsarbetare och restaurangpersonal som arbetar utan någon överenskommelse med arbetsgivaren. Men det handlar också om dem som säljer grönsaker och erbjuder tjänster utan något stöd eller skydd från offentliga myndigheter.

För facket handlar den informella ekonomin ytterst om makt och maktlöshet. Genom att stärka ställningen för dem som arbetar inom den informella ekonomin kan den del av den globala arbetskraften som är mest exploaterade få ett större inflytande över sina villkor – och därmed en större värdighet.

Indiska grönsaksförsäljare protesterar mot att myndigheterna kör bort deras stånd. De som arbetar inom den informella ekonomin skyddas inte av avtal och har för det mesta svaga lagliga rättigheter.

FÖRKORTNINGAR OCH HEMSIDOR

BTI	Byggnads- och träarbetarinternationalen (BWI på engelska)
ICEM	Internationella kemi-, energi-, gruv- och fabriksarbetarefederationen
IFS	Internationella fackliga samorganisationen
ILO	International Labour Organization, Internationella arbetsorganisationen
ISKA	Internationalen för stats- och kommunalanställda (PSI på engelska)
ITF	Internationella transportarbetarefederationen
ITUC	International Trade Union Confederation (IFS:s engelska förkortning)
IUL	Internationella unionen för livsmedels-, njutningsmedels- och lantarbetareförbund samt förbund inom hotell- och restaurangbranschen (IUF på engelska)
SEWA	Self Employed Womens' Association
UNI	Union Network International
WIEGO	Women in Informal Employment – Globalizing and Organizing

www.bwint.org

www.cleanclothes.org

www.icem.org

www.ilo.org

www.itfglobal.org

www.ituc-csi.org

www.iuf.org

www.renklader.org

www.schystresande.se

www.sewa.org

www.streetnet.org.za

www.union-network.org

www.wiego.org

www.world-psi.org

LO-TCO BISTÅNDSNÄMND 2009
TEXT: MATS WINGBORG
FOTO: MATS WINGBORG,
(NÄR INGET ANNAT ANGES)
FORM: INGER SJÖBERG, ISRD
DENNA SKRIFT HAR
FINANSIERATS AV SIDA.
SIDA SVARAR INTE FÖR
INNEHÅLLET.

Antalet människor i världen som arbetar inom den informella ekonomin växer och är i många länder den vanligaste formen av arbete. Kopplingen mellan fattigdom och informell ekonomi är dessutom stark. En överväldigande majoritet är kvinnor och här är barnarbete som vanligast. För fackföreningsrörelsen är den informella ekonomin en utmaning. Facket's uppgift att organisera arbetskraften och reglera löner och arbetsvillkor i ett kollektivavtal är svår utan formella arbetsplatser och anställningar. Men facket ska vara öppet för alla arbetstagare, såväl inom formell som informell ekonomi, för att inte skapa klyftor på arbetsmarknaden. Det är den globala fackföreningsrörelsen överens om.

LO-TCO Biståndsnämnd
Upplandsgatan 3, 111 23 Stockholm
www.lotcobistand.org